

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
KƏND TƏSƏRRÜFATI NAZİRLİYİ**

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT AQRAR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ABDULLAYEV ORXAN ADİL OĞLU

**MÜASİR BANK NƏZARƏTİ SİSTEMİ VƏ ONUN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI**

5308.01 – “Ümumi iqtisadiyyat”

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

GƏNCƏ - 2014

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Bank işi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Novruzov Vahid Tapdıq oğlu

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Tağıyev Murad Ramiz oğlu

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Əzizov Anar Əli oğlu

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
İqtisadiyyat İnstitutu

Müdafiə 28 mart 2014-cü il saat 14⁰⁰-da Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyaların müdafiəsini keçirən FD.04.013 birdəfəlik birləşdirilmiş dissertasiya şurasının iclasında aşağıdakı ünvanda olacaqdır.

Ünvan: Az 2000, Gəncə şəhəri, A.İsgəndərov küçəsi, 64. 2-ci mərtəbə.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür

Avtoreferat fevral 2014-cü il tarixində göndərilib.

**FD.04.013 birləşmiş dissertasiya
Şurasının elmi katibi, i.f.d.**

Əmrahov V.T.

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Bank sistemi istənilən dövlətin idarə edilməsi üzrə fəaliyyətin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Bu, təkcə onunla bağlı deyildir ki, bank sistemi təsərrüfat subyektlərinin tədavi, yığım və ödəniş münasibətlərinə xidmət edir, eyni zamanda o, inkişaf etmiş ölkələrin pul kütləsinin əsasını təşkil edən və onların kifayət qədər sabit iqtisadi inkişafını təmin edən kredit bazasını yaratmağa qadirdir.

Bununla bərabər, bank sistemi fəaliyyətinin əsas prinsiplərinin pozulduğu halda özü iqtisadi qeyri-sabitliyin mənbəyi ola bilər. Pul kütləsinin həddən artıq dərəcədə artması, ödənişlərin pozulması, ictimaiyyətin banklara etibarının azalması nəticəsində bank qurumlarında “tələblərin üst-üstə yığılması” bank sisteminin dağılmasına, iqtisadi fəlakətə, əhali gəlirlərinin azalmasına və ictimai gərginliyin artmasına gətirib çıxara bilər. Bu neqativ halların qarşısının alınması üçün bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsi və ona nəzarət sistemi mövcuddur.

Yaxın zamanların ümumdünya maliyyə böhranı bank nəzarət və tənzimləmə institutunun zəifliyini üzə çıxarmaqla əsl sınaq məqamına çevrildi ki, bu da müxtəlif ölkələrin mərkəzi banklarının təmsilçiləri tərəfindən təsdiqini tapdı. Böhran bank nəzarətinin kompleks sisteminin yaradılmasının obyektiv zərurət daşdığını üzə çıxardı. Böhranın ciddi mənfi nəticələri kimi, ictimaiyyətin banklara etibarının azalması faktı gerçəkləşdi ki, bu da iqtisadi inkişafın əngəllənməsində hiss edilən maneəyə çevrildi.

Inkişaf etmiş xarici ölkələrdə bank nəzarətinin nəzəriyyə və praktikası çoxillik tarixə malikdir. Bu sahədə nəzarət orqanları və bank auditinin effektiv strukturları formalaşmış, konseptual və sənədli aparat yaranmış, inspeksiya yoxlamaları üzrə nəzərəcarpacaq təcrübənin toplanmasına baxmayaraq, kredit təşkilatlarında baş verən vaxtaşırı müflis olma hallarının qarşısı alına bilmir, habelə onların sağlamlaşdırılması yönündə dövlət və digər orqanların gördüyü tədbirlər lazımi səmərə vermir. Eyni zamanda, bazar şərtləri üçün kifayət qədər münasib olan bank və digər kredit müəssisələrinin iki səviyyəli sisteminin yaradılmasına təzəcə start verilən post-plan iqtisadiyyatlı ölkələrin əksəriyyətində bank nəzarəti və yoxlamalarının inkişafının spesifik xüsusiyyətlərinin aşkara çıxarılması üzrə nəzəri tədqiqatların aparılması son dərəcə aktualdır.

Azərbaycanın maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartları sistemə qoşulması, o cümlədən ölkənin ÜTT-yə daxil olması istiqamətində aparılan danışıqlar fonunda bank nəzarəti sisteminin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, bankın vəziyyətinin professional və müasir diaqnostikası sahəsində bank nəzarətinin mahiyyət və metodlarının optimallaşdırılması ilə bağlı məsələ xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Bank nəzarətinin tənzimlənməsi və bank nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələlər Z.Səmədzadə, M.Sadiqov, İ.Abbasov, V.Novruzov, B.Ataşov, M.Tağıyev, A.Əzizov, E.Rüstəmov, M.Bağırov, A.Əmiraslanov, Ş.Abdullayev, R.Babayev, D.Bağırov, R.Bəşirov, B.Xankişiyev, F.Kazımov və başqa yerli alimlərin, habelə E.C.Dolan, C.M.Keyns, K.D.Kempbell, N.M.Norton, P.S. Rouz, T.D. Simpson, Q.N. Beloqlazova, A.Q. Qryaznova, İ.D. Mamonova, V.N. Melnikov, M.V.Romanovski, B.K. Sənçaqov, A.Y. Simanovski, N.T. Strelsova, Q.M. Tarasova, N.V. Fadeykina, A.İ.Şmireva və sair əcnəbi alimlərin əsərlərində əksini tapmışdır. Nəşrlərin sayının çoxluğuna baxmayaraq, bank nəzarəti ilə bağlı məsələlərin nəzəri işlənmə səviyyəsi hələ də qənaətbəxş deyildir, əcnəbi alimlərin təcrübəsi elmi baxımdan ümumiləşdirilməmişdir, Azərbaycan Mərkəzi Bankının həyata keçirdiyi müasir bank nəzarəti sisteminin kompleks öyrənilməsi hələ də həyata keçirilməmişdir. Bundan başqa, bank işinin bu sahəsinin qanunvericilik və normativ bazası ölkədə yetərinə işlənməmişdir və onun effektivliyinin yüksəldilməsi üzrə konkret tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasını tələb edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi bank tənzimlənməsinin effektiv sisteminin yaradılmasının nəzəri, metodoloji əsaslarının hazırlanması, Azərbaycanda bank nəzarətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində təkliflərin işlənməsindən ibarətdir.

Qarşıya qoyulan məqsədlərin gerçəkləşməsi aşağıdakı əsas məsələlərin həllini şərtləndirir:

- Bank nəzarəti və onun metodologiyasının təşkilinin nəzəri əsaslarını öyrənmək;
- Müasir bank tənzimlənməsi və nəzarəti sistemini, onun normativ hüquqi bazası və təşkilati strukturunu təhlil etmək;
- Müxtəlif ölkələrdə effektiv bank tənzimlənməsi və nəzarəti sisteminin qurulmasında istifadə edilən standart və yanaşmaların müqayisəli təhlilini həyata keçirmək və Azərbaycanda bank tənzimlənməsi və nəzarətinin keyfiyyətini artıracaq metodiki tövsiyələri işləyib hazırlamaq;
- Azərbaycan bank nəzarəti və tənzimlənməsi sisteminin cari problemlərini üzə çıxarmaq və bu sistemdə bank nəzarətinin effektivliyinin gücləndirilməsi istiqamətində aparılacaq islahatları əsaslandırmaq;
- Qeyri-bank maliyyə təşkilatları da daxil olmaqla, maliyyə bazarının bütün əsas iştirakçıları üçün universal (vahid) profilaktik tənzimlənmə konsepsiyasının işlənməsi;
- Bank nəzarətinin beynəlxalq prinsiplərini təhlil etmək və onların Azərbaycanda mümkün tətbiqi şərtlərini tədqiq etmək;
- Çirkli pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizədə bank nəzarəti sahəsində (PLPDİFD) beynəlxalq əməkdaşlıq və

beynəlxalq hüquqi aktların tətbiqi təcrübəsinin öyrənilməsi, beynəlxalq tövsiyələrə uyğun olaraq bank nəzarətinin formalaşması və tətbiqi ilə bağlı xarici nəzəriyyə və təcrübənin mənimsənilməsi;

- Bank nəzarətinin həyata keçirilməsinin normativ baza və metodikası-nın perspektiv inkişafı və təkmilləşdirilməsi yollarına dair təkliflərin araşdırılması.

Tədqiqatın obyektinə Azərbaycan Respublikasında kredit təşkilatları-nın fəaliyyətinə mövcud bank nəzarəti sistemi daxildir.

Tədqiqatın predmetini nəzarətin təşkilinə analitik yanaşma əsasında vahid nəzarət sistemi çərçivəsində həyata keçirilən bank nəzarəti sistemi-nin qurulması və fəaliyyətinin metodologiyası təşkil edir.

Dövlət hakimiyyəti orqanlarının qanunverici və normativ aktları, maliyyə-bank mövzusu üzrə elmi əsər və monoqrafiyalar, metodik əsərlər, habelə milli və xarici ölkə alim və mütəxəssislərin elmi işləri dissertasiya işinin **nəzəri və metodoloji əsasını** təşkil edir.

Tədqiqatda iqtisadi və statistik analizin, sistemli və məntiqi yanaşma-nın metodları, o cümlədən imitasiya modelləşdirməsinin elementlərindən istifadə edilib.

Azərbaycan Mərkəzi Bankının, Dövlət Statistika Komitəsinin məlu-matları, kredit müəssisələrinin ilkin materialları və internet saytlarının məlumatları **tədqiqatın informasiya bazasını** təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi bank nəzarəti üzrə beynəlxalq təşkilatların tövsiyələrini nəzərə almaqla Azərbaycanda bank nəzarətinin təşkili və onun təkmilləşdirilməsi strategiyasının nəzəri və metodoloji üsullarının işlənilib hazırlanması əsasında müəyyənləşdirilir. Dissertasiyanın elmi yeni-liyini səciyyələndirən aşağıdakı nəticələr mahiyyət xarakteri daşıyır:

- Kommersiya banklarının təbiəti və bank bazarında rəqabətin xarak-terindən irəli gələn bank nəzarəti işinin obyektiv zərurəti sübut edilmiş, sistem şəklində meydana çıxan bank böhranlarının qarşısının alınması və onların nəticələrinin kəskinliyinin azaldılmasına yönələn tədbirlər komp-lexi kimi bank nəzarəti anlayışı dəqiqləşdirilmişdir;

- Bank nəzarəti orqanlarının optimal strukturu, onların digər dövlət idarəetmə orqanları ilə qarşılıqlı əlaqə mexanizmləri və xarici ölkələrdə bank nəzarətinin institusional strukturunun təhlili əsasında inkişaf stra-tegiyası əsaslandırılmışdır;

- Bank nəzarətinin bank sisteminin sabitliyi və strukturunun diversifi-kasiyasının təmin edilməsində rolu açılmış, nəzarət orqanlarının kredit təşkilatlarına və bank bazarına təsirinin obyektiv həddləri müəyyənleş-dirilmişdir;

- Bank nəzarətinin effektiv sisteminin zəruri elementi kimi ümumiləş-dirilmiş əsasda banklara nəzarətin metodoloji əsasları sistemləşdirilmiş və

dəqiqləşdirilmişdir;

- Diqqəti kəmiyyət parametrlərinin formal dəyərləndirilməsindən ban-kın vəziyyətinin peşəkar və müasir diaqnostikası üzərinə keçirməklə, bank nəzarətinin həyata keçirilməsinin yeni metodu, bank nəzarətinin mahiyyət-cə inkişafı və onun bank fəaliyyətində real risklərə yöndəldilməsi təklif edilmişdir;

- Ümumilikdə bank üçün potensial risk anlamına gələn disbalans və uyğunsuzluqları ayırmaqla bank balansının təhlilinin modeli təklif edilmiş-dir;

- Maliyyə bazarının bütün iştirakçılarının fəaliyyətinə nəzarət və bunun tənzimlənməsinə vahid (universal) yanaşma metodunun məqsədə-müvafiqliyi əsaslandırılmış, vahid nəzarət sistemində həyata keçirilən bank nəzarəti konsepsiyası işlənilib hazırlanmış və onun həyata keçirilmə-sinin alternativ yolları müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiyada problemin araşdırılmasında məhz dissertantın özünün əməyi sayıla biləcək fərdi xarakterli digər elmi nəticələr də yer almışdır.

Tədqiqatın **praktiki əhəmiyyəti** onunla şərtlənir ki, bu nəticələrdən bank nəzarəti sistemində islahatlar aparılarkən bank nəzarəti və tənzimlən-məsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinin işlənilib hazırlanma-sında istifadə etmək mümkündür.

Dissertasiyada ifadə edilən əsas müddəalar, nəticə və təkliflər Azərbyay-can Mərkəzi Bankına üzərinə düşən əsas vəzifələrdən birini - əsas məqsədi bank sisteminin sabitliyini qorumaq, əmanətçilərin və kreditorların mənə-feyini müdafiə etmək olan kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarət funk-siyasını daha effektiv şəkildə həyata keçirməyə imkan verəcəkdir. Bu isə son nəticədə ölkə iqtisadiyyatında əsl sabitliyə nail olmaq və onun dina-mik artımını təmin etmək üçün ilkin şərt sayılan effektiv kredit-maliyyə sisteminin formalaşmasını sürətləndirməyə şərait yaradacaqdır.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası. Dissertasiya işinin əsas müd-dəa və nəticələri aşağıdakı beynəlxalq, respublika elmi-praktiki konfrans və forumlarda əksini tapıb: “Böhrandan sonrakı iqtisadiyyatda maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasında şəffaflığın rolu” (Bakı, 2009) beynəlxalq elmi-praktik konfransı; “Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin forma-laşması problemləri” (Bakı, 2010) respublika elmi-praktik konfransı; “Şəffaflığın artırılmasında beynəlxalq maliyyə hesabatları və audit stan-dartlarının tətbiqi problemləri” mövzusunda mühasiblərin və auditorların III Avrasiya Forumu (Bakı, 2011).

Tədqiqat materialları üzrə işlənilib hazırlanan təkliflər və əsas müddəalar Azərbaycan Beynəlxalq Bankına təklif edilmiş və orada tətbiq edilmişdir (20 dekabr 2013-cü il tarixli 03/4361 sayılı arayış).

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşin ümumi həcmi 162 səhifədən, o cümlədən 5 cədvəl və 19 şəkildən, habelə 1 əlavədən ibarətdir. İstifadə edilən mənbələrin siyahısına 109 adda əsər daxildir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, onun məqsəd və vəzifələri, predmet və obyektə əks etdirilmiş, tədqiqatın informasiya bazası, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, habelə əldə edilmiş nəticələrin praktiki əhəmiyyəti müəyyən edilmişdir.

“Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank nəzarəti sisteminin formalaşması” adlı birinci fəsilə bank nəzarətinin nəzəri və institusional əsasları və formalaşmasının prinsipləri tədqiq edilir.

Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə effektiv nəzarət hesablaşmaları, pul əmanətlərinin yığılıb bölüşdürülməsini həyata keçirən bank sisteminin əsas rol oynadığı inkişaf etmiş iqtisadiyyatın ayrılmaz komponentidir.

Nəzarət fəaliyyət parametrlərini və nəticələrini lazımi istiqamətdə dəyişdirməyə bankı yönəltmək üçün belə bir kontekstdə zəruri olur ki, bu tədbirlərin qəbul edilməməsi bank, onun müştəriləri və bütövlükdə bank sistemi üçün neqativ hallarla nəticələnə bilər. Bank nəzarəti orqanının belə bir təsiri onun fəaliyyətinin tənzimlənməsi demək olacaqdır.

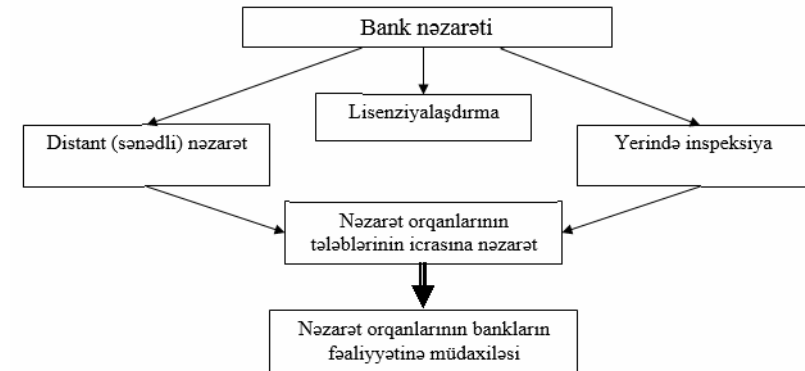
Ancaq belə bir fikir də mövcuddur ki, prudensial nəzarət və ya tənzimləmə nəzarət orqanı tərəfindən banklar üçün müəyyənləşdirilən, bütün kreditörün mənafeyini müdafiə etmək və bankda sistemli böhrana imkan yaratmamaq məqsədini güdən xüsusi məhdudiyyətlərə riayət edilməsi üçün nəzarəti təşkil etməklə həyata keçirilən idarəetmənin nisbətən müstəqil hissəsidir. Belə bir yozumda prudensial nəzarət və ya tənzimləmə mövcud antiböhran mexanizmi kimi meydana çıxır.

Təkcə sağlam bank sistemi deyil, eləcə də ölkənin bütün iqtisadiyyatı və onun vətəndaşlarının rifahı bir çox cəhətlərlə nəzarət orqanlarının fəaliyyətinin effektivliyi səviyyəsindən asılıdır. Bununla belə, dünya təcrübəsinin göstərdiyi kimi, bankların getdikcə genişlənən fəaliyyət miqyasları bununla nəticələnir ki, aparılan bank əməliyyatlarının mühüm bir hissəsi ölkənin nəzarət orqanının gözündən yayınır. Hazırda beynəlxalq kapital bazarlarının liberallaşması və qloballaşması, müasir telekommunikasiya və menecment texnologiyaları iri beynəlxalq banklara coğrafi baxımdan bir çox ölkələri və hətta qitələri əhatə edən global maliyyə məkanında fəaliyyət göstərmək imkanı yaradır.

Göstərilən şərtlərlə əlaqədar müxtəlif ölkələrdə bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsi və bank nəzarətinin beynəlxalq sisteminin yaradılması üzrə nəzarət orqanlarının səylərinin əlaqələndirilməsinə təkidli zərurət meydana

çıxmışdır.

Struktur baxımından bank nəzarətini lisenziyalaşdırma, distant (sənədli) nəzarət və kredit təşkilatlarının inspeksiyasına ayırmaq mümkündür (Şəkil 1).



Şəkil 1. Bank nəzarətinin strukturu

Dünya təcrübəsinə nəzərə almaqla bank nəzarətinin aşağıdakı prinsiplərini fərqləndirmək olar:

1. Universallıq və məcburilik. Bunun əhəmiyyəti ondadır ki, istisnasız olaraq ölkə ərazisindəki bütün kredit təşkilatlarına nəzarət edilməlidir.

2. Mərkəzi banka (və/və ya digər təşkilatlara) bütün banklar (kredit təşkilatları) üçün məcburi olan müvafiq normativ aktları çıxarmaq hüququ verməklə nəzarətçi funksiyasının qanunvericilikdə təsbit edilməsi.

3. Nəzarət orqanlarının tələblərinin vahidliyi. Eyni xarakterli əməliyyatları həyata keçirən bütün kredit təşkilatları qarşısında eyni tələblər qoyulmalıdır. Tələblərin diferensiasiyası zərurəti yarandıqda aydın və sabit diferensiasiya qaydalarından istifadə edilməlidir.

4. Nəzarət orqanlarının qanuni tələblərinin məcburi icrası. Nəzarət orqanı qanuni tələblərinin icrasına məcbur etmə hüququna malik olmalıdır.

5. Kəmiyyət və keyfiyyətə nəzarətin vahidliyi.

6. Preventiv və sonrakı nəzarət tədbirlərinin birləşdirilməsi.

7. Nəzarətin distant və “kontakt” üsullarının birləşdirilməsi.

8. Nəzarət peşəkarlığı. Nəzarəti effektiv şəkildə aparmaq üçün bank biznesinin xarakterini dəqiq şəkildə anlamaq, onun tendensiyaalarını ayırd etmək və bu əsasda bankların apardığı əməliyyatları təhlil edə bilmək lazımdır.

9. Nəzarətin adekvatlığı. Az sayda əməliyyat həyata keçirən kiçik banklar obyektiv olaraq yalnız texnoloji nəzarət tələb edir, ancaq iri və orta həcmli banklar isə dərin təhlilin predmetini təşkil etməlidir.

10. Nəzarətin konstruktiv xarakteri. Nəzarət orqanlarının başlıca vəzifəsi bankın iş qabiliyyətini dəstəkləmək, mümkün çətinliklərin səbəblərini mümkün qədər erkən aşkarlamaq və onları vaxtında qaradan qaldırmaqdan ibarətdir.

11. Nəzarətin ümumi xarakteristikası. Bank üzərində nəzarət onun bütün orqanlarının (filial, şöbə), o cümlədən törəmə və asılı təşkilatlarının apardığı əməliyyatları nəzərə almaqla həyata keçirilməlidir.

12. Nəzarətin dövlət, auditor (kənar), ictimai (bankın özünün ictimai birlikləri tərəfindən) və daxili nəzarət tiplərinin birləşdirilməsi.

13. Məlumatların səhihliyi və onların keyfiyyətinə və məxfi saxlanılmasına görə tam məsuliyyət.

14. Geniş ictimaiyyət üçün açıqlıq.

15. Nəzarət bank əməliyyatlarının lazımi qaydada icrasına və etibarlılığına təminat verməli və tutduqları riskli mövqeləri dəstəkləmək üçün bankların kapital və ehtiyatlarının kifayət həddə saxlanılması üçün davam etməlidir.

Aparılan tədqiqatlar nəticəsində tədqiqatçı müəyyənləşdirmişdir ki, nəzarət üsullarının ideologiyası, uçot və hesablılıq aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Aktivlərin risk üzrə qiymətləndirilməsi. Yanaşma 32 və 39 sayılı MHBS-lərə əsaslanır. MHBS-ə uyğun olaraq, hər hansı maliyyə aləti onu məcburi surətdə geri almaq şərti ilə satılırsa, satış edən tərəf tam həcmdə məsuliyyət daşıyacaqdır.

2. Bank kapitalının (şəxsi vəsaitlərin) qiymətləndirilməsi. Üsuldan məqsəd sxemlər nəzərdən keçirildikdə kapitalın şişirdilməsini istisna etməkdir. Bu, bankın özünün birbaşa və ya dolayısı ilə iştirak etdiyi normal mənbələrdə etiraf edilmir. Bu, kapitalın fiktiv artım sxemləridir. Bu tipli əməliyyatlar kreditörə, əmanətçilərin və bankın özünün maraqlarına təhlükə ilə nəticələnir, belə ki, bank fiktiv kapitalla bağlı üzərinə əlavə risk götürür.

3. Kredit təşkilatlarının idarəetmə sistemi və daxili nəzarət sisteminin, o cümlədən stress-testlərin aparılmasının qiymətləndirilməsi.

Beləliklə, nəzarət müfəssəl qaydaların müəyyənləşdirilməsi ilə deyil, prinsiplər əsasında həyata keçirilir. Bütövlükdə götürdükdə, fikrimizcə, nəzarət sistemi bankların və bank işinin inkişafına stimül yaratmalıdır, çünki bunun özü onun əsas vəzifəsinin – kreditör və əmanətçilərin mənafelərinin müdafiə edilməsi vəzifəsinin həllinə şərait yaradır.

Tədqiqatçı müəyyən etmişdir ki, hazırda bank fəaliyyətini tənzimləmək üçün lazımi hüquqi baza mövcuddur. Azərbaycan Respublikasının bank sektoru yeganə biznes sektorudur ki, onun tənzimlənməsi üçün 3 nəsil qanunlar qəbul edilmişdir.

Tədqiqatda göstərilir ki, banklar haqqında qanunlarla bərabər bank fəaliyyəti haqqında aşağıdakı qanunlar da qəbul edilmişdi: kredit ittifaqları haqqında; qeyri-bank kredit təşkilatları haqqında; ipoteka haqqında; valyuta tənzimlənməsi haqqında; əmanətlərin sığortalanması haqqında; müflisləşmə və iflas haqqında; elektron imza və elektron sənəd haqqında.

Effektiv bank nəzarəti adekvat normativ hüquqi bazaya əsaslanır, yəni nəzarət orqanlarının qərarları tövsiyə xarakteri daşımamalıdır. Aparılan tədqiqat nəticəsində müəyyənləşdirilmişdir ki, normativ bazaya aşağıdakı səviyyələr daxildir:

1. Ölkə parlamentində qəbul edilmiş qanunverici aktlar və ya bank qanunvericiliyi. Bu qanunverici aktlar nəzarət orqanlarına geniş hüquqlar verir. Bu qanunvericiliyə düzəliş edilərsə, yaxud bu qanunvericilik yəni qəbul edilərsə, onda bu, tam miqyaslı qanunvericilik prosesinə yol açar bilər.

2. Tənzimləyici qaydalar. Bank nəzarəti orqanı tərəfindən onun səlahiyyətlərinə uyğun qaydada tərtib edilən tələb və məhdudiyyətlərin müəyyənləşdirilməsi (ölkəmizdə söhbət Azərbaycan Mərkəzi Bankının normativ aktlarından gedir).

3. Rəsmi izahatlar. Bunlar konkret nəzarət orqanı tərəfindən qanunvericilik və ya tənzimləyici qaydaların tətbiqi ilə bağlı hərəkətlərin təfərrüatlarının açıqlanması üçün interpretasiya və ya izah ola bilər. Bu tipli izahların verilməsinə ehtiyac bir şərtlə yaranmaya bilər ki, tənzimləyici qaydaların təfərrüatı göstərilsin.

Son illərdə, ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafı ilə əlaqədar olaraq, bank sektorunun imkanları da güclü surətdə artmışdır. Aşağıdakı cədvəldə 2008-2012-cu illər ərzində nizamnamə kapitalının, aktiv və kreditlərin artımı göstərilmişdir:

Cədvəl

Nizamnamə kapitalı, aktiv və kreditlərin artım dinamikası (milyon manatla)

İl	Nizamnamə kapitalı	Aktivlər	Kreditlər
2008	33.3	216.7	187.5
2009	34.3	233.7	193.8
2010	37.2	251.3	222.5
2011	45.2	315.1	284.3
2012	61.1	401.5	321.1

Cədvəldən göründüyü kimi, 5 il ərzində (2008-2012) bankların aktivləri və onların verdikləri kreditlər 2 dəfə artmışdır: 2008-ci ildə aktiv və kreditlər, müvafiq olaraq, 216.7 və 187.5 milyon manat təşkil edirdisə, 2012-ci ildə onlar, müvafiq şəkildə, 401.5 və 321.1 milyon manata çatmışdır.

Bank sferasında nəzarət fəaliyyətinin vəzifələrinin təhlili nəticəsində tədqiqatçı bank nəzarətinin təşkilati islahatlarının iki konseptual istiqamətinin ifadə edilməsi ilə razıdır və onları aşağıdakı kimi dəyərləndirir:

Birinci istiqamət onunla müəyyənləşdirilir ki, bank nəzarəti sisteminin islahatına maliyyə bazarında kredit-maliyyə qurumlarının əməliyyatlarını əhatə edən profilaktik nəzarət sistemi çərçivəsində baxmaq lazımdır;

İkinci islahat istiqaməti böhranlı vəziyyətlər yarandıqda effektiv təhlükəsizlik sisteminin yaradılması zərurəti ilə şərtlənir.

Dissertasiyanın **“Bank nəzarətinin təkmilləşdirilməsi zərurətinin əsaslandırılması”** adlı ikinci fəslində ümumiləşdirilmiş əsasda effektiv bank nəzarətinin metodiki prinsipləri ilə bağlı məsələlər nəzərdən keçirilir. Bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsinin irəli sürdüyü effektiv bank nəzarətinin 20-ci prinsipinə uyğun olaraq, nəzarət orqanında bank təşkilatında yoxlama aparmaq səlahiyyətinin olması bank nəzarətinin ayrılmaz elementidir. Nəzarət orqanları nəzərə almalıdırlar ki, bankın qeyri-maliyyə fəaliyyəti, o cümlədən nəzarət altında olan strukturlar vasitəsi ilə həyata keçirilən fəaliyyət bank üçün risk mənbəyinə çevrilə bilər. Buna müvafiq olaraq, nəzarət orqanı həm yerləşdiyi ölkədə, həm də xaricdə bankın bütün strukturlarını əhatə etməklə, kredit təşkilatının həm bank, həm də qeyri-bank fəaliyyətinə nəzarət etmək səlahiyyətlərinə malik olmalıdır.

Dissertasiya işində konsolidə edilmiş (birləşdirilmiş) nəzarət ümumilikdə bank qrupunun maliyyə vəziyyətini, bu qrupa daxil olan hər bir iştirakçının daşdığı risklərin təsir dərəcəsini qiymətləndirmək, o cümlədən bu risklərin həcmi yol verilən həddən artıqdırsa, konkret tədbirləri həyata keçirməyə imkanı yaradan alət və metodların məcmusu kimi götürülür.

Hazırda “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 43-cü maddəsinə uyğun olaraq, Azərbaycanda bank və xarici bankın yerli filialı fəaliyyət və maliyyə vəziyyətini əks etdirən mühasibat uçotu və hesabatını aparmalı, o cümlədən qanunvericiliyə və mühasibat hesabatının beynəlxalq standartlarına uyğun olaraq illik maliyyə hesabatlarını hazırlamalıdır. Banklarda mühasibat uçotunun qaydaları, o cümlədən hesabatların forma, məzmun və dövriyyəsi Mərkəzi Bank tərəfindən icra hakimiyyətinin müvafiq orqanı ilə razılaşdırılmaqla müəyyənləşdirilir. Bu halda, qanunvericiliyə uyğun olaraq, bankın maliyyə hesabatı ayrıca götürülən bankın və ümumiləşdirilmiş vəziyyətdə onun törəmə müəssisələri, filial, şöbə və nümayəndəliklərinin fəaliyyət və maliyyə vəziyyətini əks etdirir.

“Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” və “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, o cümlədən Mərkəzi Bankın normativ aktlarına və maliyyə hesabatının beynəlxalq standartlarının tələblərinə uyğun olaraq, 2004-cü il 19 fevral tarixli, 3035 sayılı “Azərbaycan Respublikasının bank sistemində maliyyə hesabatlarının tərtib və

təqdim edilməsi qaydaları” işlənib hazırlanmışdır ki, burada fəaliyyətdə olan banklar tərəfindən maliyyə hesabatlarının hazırlanması qaydaları, o cümlədən birləşdirilmiş (konsolidə edilmiş) hesabatların tərtib olunması və Mərkəzi Banka təqdim edilməsi, habelə bank nəzarətini həyata keçirərkən birləşdirilmiş hesabatlardan istifadə qaydaları müəyyənləşdirilir.

Tədqiqatda qeyd edilir ki, kredit təşkilatlarında konsolidə edilmiş nəzarətin təşkili ilə əlaqədar bir sıra problemlər mövcuddur. Müəllifin fikrincə, bu problemlərin ən əsası belə bir faktla müəyyənləşdirilir ki, hazırda qanunvericilik Mərkəzi Banka kredit təşkilatlarından bütün iştirakçılar nəzərə alınmaqla konsolidə edilmiş (birləşdirilmiş) hesabatları mütləq şəkildə tərtib və təqdim etmək hüququ vermir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, hesabatı təqdim etməyin məcburiliyi təkcə törəmə banklara malik olan kredit təşkilatlarına şamil edilir (“Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 43-cü maddəsi). Bu halda belə çıxır ki, konsolidə edilmiş (birləşdirilmiş) nəzarət çox məhdud bank qrupu ilə məhdudlaşır. Vaxtaşırı olaraq maliyyə, sığorta, lizinq şirkətləri, daşınmaz əmlak satışı ilə məşğul olan, ticarət-vasitəçilik fəaliyyətini həyata keçirən şirkətlər, habelə sənaye müəssisələri qeyri-kredit təşkilatları bank qrupunu təşkil edirlər. Təcrübədən göründüyü kimi, məhz bu “törəmələr” konsolidə edilmiş (birləşmiş) qrup üçün böyük risk doğurur. Yaranmış vəziyyəti yaxşıya doğru dəyişdirmək üçün təkcə “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa deyil, eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının digər qanunlarına və qeyri-kredit təşkilatlarına nəzarət edən və hesabatların təqdim edilməsi qaydalarını tənzimləyən dövlət orqanlarının normativ aktlarına dəyişikliklər etmək lazım gəlir.

Tədqiqatçı hesab edir ki, əvvəllər olduğu kimi, holding şirkətləri ilə bağlı məsələ həll edilməmişdir. Məlumdur ki, bir qayda olaraq, məhz bank (və ya bir neçə bank) bütün holdingin əməliyyatlarında əsas və əlaqələndirici rol oynayır və buna müvafiq olaraq, əlavə risk daşıyırlar. Bu halda konsolidə edilmiş hesabatı holding şirkətinin özü təqdim etməlidir, ancaq bu məsələ, eyni zamanda holding şirkətlərinin statusu Azərbaycan qanunvericiliyində hələ də həllini tapmamışdır.

Bununla əlaqədar olaraq, ayrıca götürüldükdə bank holdinglərinin müəyyənləşdirilməsi, o cümlədən onların Azərbaycan Mərkəzi Bankında qeydiyyatdan keçməsi və onlar tərəfindən hökmən konsolidə edilmiş hesabatın təqdim edilməsi hissəsində qanunvericiliyə müvafiq dəyişikliklər etmək lazımdır.

Tədqiqatçı hesab edir ki, həlli vacib olan başqa bir problem istər Azərbaycan Mərkəzi Bankı tərəfindən xaricdə (o cümlədən offşor zonada) şirkətləri olan bank qruplarına, istərsə də xarici nəzarət orqanlarının əhatə perimetrinə malik olduqları Azərbaycan rezidentlərinin daxil olduğu qrup-

lara konsolidə edilmiş nəzarətin həyata keçirilməsində digər ölkələrin nəzarət orqanları ilə qarşılıqlı münasibətlərdir.

Konsolidə edilmiş nəzarətin həlledici elementlərindən biri xarici nəzarət orqanları ilə əlaqələrin yaradılması və informasiya mübadiləsidir. Analoji olaraq, törəmə müəssisənin yerləşdiyi ölkənin nəzarət orqanı nəzarət işini daha effektiv şəkildə həyata keçirə bilmək üçün ana bankın qeydiyyat yeri üzrə nəzarət orqanına informasiya verməlidir.

Tədqiqatçının fikrincə, xarici nəzarət orqanları ilə informasiya mübadiləsi problemi bir neçə məsələ ətrafında araşdırılır:

1. Azərbaycanın bank qanunvericiliyində Mərkəzi Bank tərəfindən digər ölkələrin bank nəzarəti orqanlarına bununla bağlı, qanunvericilikdə bank sirri kateqoriyasına aid edilməyən informasiyanın verilməsi baxımından birbaşa məhdudiyyətlər mövcud deyildir (o cümlədən maliyyə nəticələri, prudensial tələblərin yerinə yetirilməsi, qarşılıqlı təsir tədbirlərinin tətbiqi haqqında məlumatlar). Eyni zamanda, qanunvericilikdə Azərbaycan Mərkəzi Bankının bank nəzarətini həyata keçirdiyi zaman əldə edilən informasiyanı açıqlamaq səlahiyyətləri müəyyənləşdirilmir. Buna uyğun olaraq, Azərbaycan Mərkəzi Bankının bu tipli informasiyanı birbaşa vermək hüququnu şərtləndirən dəyişikliklərin qüvvədə olan qanunvericiliyə daxil edilməsinə qədər kredit təşkilatları fəaliyyətləri haqqında məxfi məlumatı açıqlamaqla onlara vurulan zərərlə bağlı iddia ilə çıxış edə bilirlər.

Bunun baş verməməsi üçün xarici orqana bank nəzarəti haqqında məlumatları verərkən ciddi şəkildə belə bir şərti nəzərdə tutmaq lazımdır ki (ən azı qanunvericiliyə dəyişikliklərin edilməsinə qədər), Azərbaycan Mərkəzi Bankı həmin informasiyanın sahibidir və müvafiq şəkildə əldə edilən məlumatların üçüncü şəxslər üçün açıqlanması yalnız informasiya sahibin razılığı ilə həyata keçirilə bilər.

2. Ola bilər ki, ikinci problem birincidən daha ciddidir. Məsələ bundadır ki, qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq, Azərbaycan Mərkəzi Bankı xarici nəzarət orqanından əldə edilən məlumatlarla bağlı lazımi məxfilik rejimini heç də həmişə təmin edə bilmir. Qanunvericilikdə müəyyən edilən hallarda, Azərbaycan Mərkəzi Bankı istənilən informasiyanı, o cümlədən xidməti, kommersiya və məxfi informasiyanı Hesablama Palatası, məhkəmələr, vergi xidməti, gömrük orqanları, prokurorluq orqanları, habelə ibtidai istintaq orqanlarına adı keçən məlumatın nəzarətin həyata keçirildiyi müddətdə Azərbaycan Mərkəzi Bankı tərəfindən əldə edilməsindən, yaxud onun, məsələn, xarici nəzarət orqanı tərəfindən verilməsindən asılı olmayaraq, açıqlamağa borcludur. Bu halda ciddi məxfilik və məlumatların yayılmaması tələbi onların xarici bank nəzarəti orqanlarına verildiyi zaman əsas şərtlərdən biri sayılır. Buna müvafiq olaraq, bu sahə-

də də Azərbaycan Mərkəzi Bankına sahibi olmadığı məlumatı yaymamaq (xarici nəzarət orqanlarına isə təqdim edilən informasiya ilə bağlı özünün mülkiyyət hüququnu razılaşdırmaq) hüququ verəcək dəyişikliklərin qanunvericiliyə daxil edilməsi zəruridir.

3. Azərbaycanda xarici bankların törəmə bank müəssisələrində ölkənin ana bank mənşəli bank nəzarəti orqanları tərəfindən yoxlama aparılması, habelə Azərbaycan kredit təşkilatlarının xarici törəmə müəssisələrində Azərbaycan Mərkəzi Bankının şöbələri tərəfindən yoxlama aparılması məsələsi də həm Azərbaycandakı qeyri-rezident bank, həm də xaricdə rezident bank olaraq törəmə bankların açılmasına icazə verildiyi zaman qarşılıqlı razılıq əsasında həll edilə bilər.

Tədqiqatda müəllif cinayətkarlıq yolu ilə əldə edilmiş gəlirlərin leqallaşdırılmasına (yuyulması) qarşı mübarizədə bank nəzarətinin rolunu müfəssəl şəkildə araşdırır. Cinayətkarlıq, habelə terrorizmin maliyyələşdirilməsi yolu ilə əldə edilən gəlirlərin leqallaşdırılmasına qarşı bank nəzarəti mexanizminə banklar tərəfindən müştərilərin pul vəsaitləri və ya digər əmlakı ilə əməliyyatların həyata keçirildiyi zaman meydana çıxan münasibətlərin tənzimlənməsi və bank sisteminin bütün subyektləri ilə münasibətdə dövlət nəzarəti sistemi daxildir. Bununla əlaqədar olaraq, kommersiya bankları və Azərbaycan Mərkəzi Bankı tərəfindən müvafiq qarşılıqlı təsir mexanizmlərinin vaxtında və adekvat şəkildə tətbiqi son dərəcə aktual məsələ olaraq qalır.

Cinayət mənşəyi olan vəsaitlərlə əməliyyatların aparılması təcrübəsi cinayətkarlıq, habelə terrorizmin maliyyələşdirilməsi yolu ilə əldə edilən gəlirlərin leqallaşdırılmasına qarşı bank nəzarəti nəzəriyyəsinin meydana çıxması və inkişafının əsas məqamıdır. Bu nəzəriyyə məhiyyəti etibarilə iqtisad elminin tərkib hissəsidir.

Tədqiqat çərçivəsində müəllif həmin nəzəriyyənin istiqamətlərindən birini – banklar tərəfindən cinayətkarlıq yolu ilə, habelə terrorizmin maliyyələşdirilməsi ilə əldə edilən gəlirlərin leqallaşdırılmasına qarşı bank nəzarəti haqqında qanunvericiliyə nəzarət məsələsini araşdırır.

Dünya təcrübəsində təsdiqləndiyi kimi, qeyri-qanuni yolla əldə edilən gəlirlər cinayət fəaliyyətinin ən müxtəlif formalarında təzahür edir. Bu, belə bir fikirlə bağlıdır ki, dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanları ölkənin maliyyə sisteminə tam şəkildə nəzarət və idarə etmək gücünə malik deyildir.

“Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda leqallaşma bu şəkildə şərh edilir: “cinayət yolu ilə əldə edildiyini bilə-bilə pul vəsaitləri və ya digər əmlakın əldə edilməsinin həqiqi mənbəyini gizlətmək və ya cinayət

törətməmiş şəxsin məsuliyyətdən yayınması üçün ona kömək etmək məqsədilə belə pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın konversiyası və ya köçürülməsi, yaxud həmin məqsədlərlə cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərindən və ya digər əmlakdan istifadə etməklə maliyyə əməliyyatlarının və ya digər əqdlərin həyata keçirilməsi, yaxud cinayət yolu ilə əldə edildiyini bilə-bilə pul vəsaitləri və ya digər əmlakın həqiqi xarakterinin, mənbəyinin, yerinin, onlara sərəncam verilməsinin, onların yerdəyişməsinin, belə pul vəsaitləri və ya digər əmlaka olan hüquqların və ya onların kimə məxsus olmasının ört-basdır edilməsi və ya gizlədilməsi". Tədqiqatda, cinayət yolu ilə, habelə terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi ilə əldə edilən gəlirlərin leqallaşdırılmasına qarşı bank nəzarəti sahəsində müvafiq nəzarət alətləri kimi bank nəzarəti metodları (əməliyyat və əqdlərin aşkar edilməsi, təhlili, qiymətləndirilməsi, proqnozlaşdırılması, təsnifat və tipologiyası, test aparılması, anketləşdirmə, monitorinq və s.) və aparılan yoxlamanın nəticələrindən asılı olaraq, tətbiq edilən nəzarət, cərimə və sanksiya (təsir vasitəsi kimi) metodikası fərqləndirilir. Tədqiqatçının fikrincə, cinayət yolu ilə, habelə terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi ilə əldə edilən gəlirlərin leqallaşdırılmasına qarşı mübarizə məqsədilə həyata keçirilən konkret qaydalarla bağlı yoxlamaları göstərilən sahədə bank nəzarəti alətlərinin sırasına daxil etmək mümkündür.

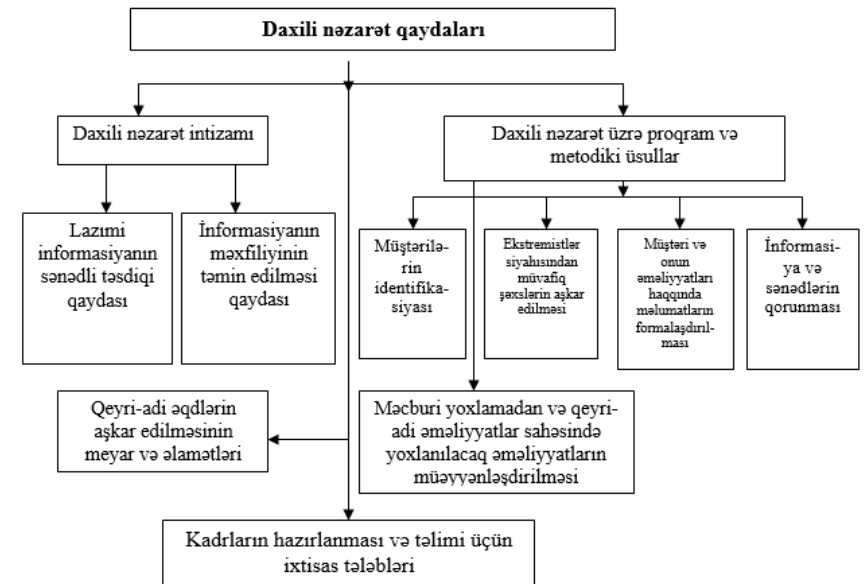
Tədqiqatçının fikrincə, "cinayət yolu ilə əldə edilmiş gəlirlərin leqallaşdırılması (yuyulması) anlayışını aşağıdakı kimi vermək məqbul sayıla bilər: "cinayət törətməklə əldə edilən pul vasitələri və ya digər əmlaka sahiblənmə, onlardan istifadə və onların üzərində sərəncam verməyə qanuni forma aşılamaq". Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən sferada bank nəzarətinin obyektini müvafiq əməliyyat və pul vəsaitləri və əmlakla aparılan əqdlər təşkil edərsə, artıq yuxarıda qeyd edildiyi kimi, nəzarət subyekti Azərbaycan Mərkəzi Bankı, o cümlədən kredit təşkilatlarının (KT) özləri və digər maliyyə qurumları olacaqdır.

Sözün geniş mənasında cinayət yolu ilə, habelə terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi ilə əldə edilən gəlirlərin leqallaşdırılmasına qarşı kredit təşkilatlarının həyata keçirdikləri mübarizəni hər bir kredit təşkilatı tərəfindən müstəqil şəkildə işlənilib hazırlanmış, ölkə qanunvericiliyindən və Azərbaycan Mərkəzi Bankının normativ aktlarından irəli gələn tələbləri yerinə yetirmək məqsədi güdən tədbirlər sistemi çərçivəsində həyata keçirilən hərəkətlərinin məcmusu kimi müəyyənləşdirmək mümkündür. Bu tədbirlər sistemi aşağıdakı qaydada gerçəkləşir:

- Mərkəzi Bankla razılaşdırmaqla kredit təşkilatının rəhbərinin təsdiq etdiyi daxili nəzarət qaydaları işlənilib hazırlanır;
- Daxili nəzarət qaydalarına riayət edilməsinə görə məsuliyyət daşıyan xüsusi vəzifəli şəxs (şöbə) təyin edilir;

- Kadrların hazırlanması və təlimi üzrə proqramlar tərtib edilir.

Kredit təşkilatının daxili nəzarət qaydalarının məzmunu aşağıdakı şəkildə göstərildiyi kimidir (Şəkil 2):



Şək. 2. Kredit təşkilatının daxili nəzarət qaydalarının məzmunu

Son illərdə Azərbaycanda çirkli pulların artması ilə mübarizə və şəffaflığın gücləndirilməsi sahəsində mühüm tədbirlər həyata keçirilir. Bunun əyani nümunəsi kimi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya haqqında 2007-ci il 28 iyul tarixli sərəncamını göstərmək olar.

Bu strategiya, "Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Dövlət Proqramının (2004-2006-cı illər)" davamı olmaqla, ölkədə demokratik dövlət quruculuğu və sosial-iqtisadi dəyişikliklər çərçivəsində korrupsiyaya qarşı aparılan çoxtərəfli, ardıcıl, uzun və qısa müddətli tədbirləri əks etdirir. Qanunvericiliyin şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində tədbirlərin əsası sayılan "Milli Strategiya"da çirkli pulların yuyulmasının qarşısının alınması haqqında qanun layihəsinin hazırlanması zərurəti qeyd edilir.

Bu amildən çıxış etməklə, "Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının 2009-cu il 10 fevral tarixli 767-IIIQ sayılı Qanunu qəbul edilmişdir.

Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı bir alət olaraq bank nəzarətinin əhəmiyyəti haqqında belə bir faktı nümunə kimi qeyd etmək olar ki, Qanunda monitoring iştirakçıları sırasında kredit təşkilatlarının adı ilk sırada çəkilir. Qanunvericiliyə uyğun olaraq, kredit təşkilatları, o cümlədən lizinq xidmətləri göstərən kredit təşkilatları üçün nəzarət orqanı Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankıdır.

“Bank nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri” adlı üçüncü fəsildə bank nəzarətinin effektivliyinin gücləndirilməsi yolları araşdırılır.

Bank nəzarətinin effektivliyinin gücləndirilməsinin mühüm aspekti nəzarət məqsədlərinə az resurs sərf etməklə nail olmaq vəzifəsidir, yəni əməliyyatların effektivliyini, yaxud nəzarətin “məhsuldarlığını” artırmaqdan ibarətdir. Dünya təcrübəsində işlənib hazırlanmış üsullar, bank nəzarətinin məhsuldarlığını gücləndirmək məqsədilə, o cümlədən ümumi və tam şəkildə riskə yönəlik nəzarətə çevrilir (RYN). Sözün geniş mənasında RYN mahiyyət etibarilə hesabatlılığın analizi, erkən xəbərdarlıq sistemi (EXS), kredit təşkilatlarının maliyyə dayanıqlılığı dərəcəsi üzrə təsnifatının nəzarət sistemləri (nəzarət üzrə reyting sistemləri), o cümlədən bank sektorunun sistemli dayanıqlığının qiymətləndirilməsi üsulları daxil olmaqla nəzarətin bütün komponentlərini ehtiva edən bir sistemdir. Tədqiqatçının fikrincə, RYN sözün dar mənasında nəzarətin əməliyyat effektivliyini artırmağa imkan yaradır.

RYN-nin Azərbaycanda inkişafı ilə bağlı hansı imkan və perspektivlər mövcuddur? Bu suala cavab onun həyata keçirilməsinin qanunverici-hüquqi, metodiki və kadr şərtləri daxilində verilə bilər. Bütövlükdə, hesab edə bilərik ki, sistem daxilində RYN-i inkişaf etdirmək üçün minimum lazımı imkanlar bütün göstərilən aspektlər baxımından mövcuddur. Nəzarətin effektivliyi baxımından üç aspekt – qanunvericilik, siyasi dəstək və kadr potensialı ən mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Qüvvədə olan qanunvericilikdə çatışmayan cəhət odur ki, burada bank nəzarətinə ümumilikdə formal yanaşılır. “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” Qanunun 48-ci maddəsində qarşıya qoyulan vəzifələrə nail olmaq üçün həyata keçirilən bank nəzarətinin bir sıra funksiyaları (fəaliyyət istiqamətləri) müəyyənləşdirilmişdir.

Bununla əlaqədar olaraq, bank nəzarətinin sistem effektivliyindən bəhs edərkən tədqiqatçı aşağıdakıları məqsədmüvafiq hesab edir:

1. Bank nəzarəti sahəsində qəbul edilən bütün qərarların əsasında qanunvericiliklə bank nəzarətinə aid edilən məqsədlər dayanmalıdır.

2. Bank nəzarətinin konkret metodları, üsul və vasitələri üzərinə düşən vəzifələrə nəzarəti təmin etməli və bu mənada tabeli rol oynamalıdır. Eyni

zamanda, bu sahədə beynəlxalq təcrübəni nəzərə almaqla bank nəzarəti alətlərinin inkişafını təmin etmək lazımdır.

3. Nəzarətin bank fəaliyyətində meydana çıxıb biləcək risklərə yönəlməsini təmin etmək lazımdır.

4. Qanunvericiliyi təkmilləşdirmək və əmək bazarında bank nəzarətinin rəqəbatlı mövqeyini yaxşılaşdırmaq lazımdır.

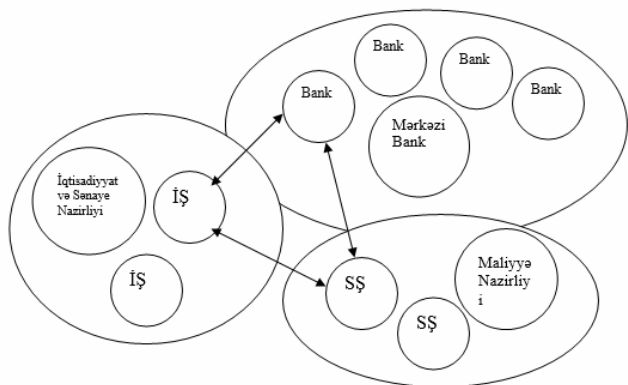
Öz-özlüyündə nəzarətin institusional strukturu onun effektivliyinə zəmanət verməyə də, bu üsulun xeyrinə bir sıra arqumentlər də mövcuddur. Monetar hakimiyyət sistemində - Azərbaycan Mərkəzi Bankında bir orqanın yurisdiksiyasında əsas maliyyə sektorlarına nəzarət funksiyalarının qovuşmasının faydalılıq və münasibiliyinin yoxlanılması böyük əhəmiyyətə malikdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, universallaşdırma haqqında qərar mütləq şəkildə Mərkəzi Bankın statusu haqqında məsələni gündəmə gətirməlidir.

Maliyyə qruplarının aparılan əməliyyatların dairəsini genişləndirdikləri şəraitdə nəzarət orqanları bu əməliyyatlara effektiv şəkildə nəzarət edilməsinin yollarını axtarmaq məcburiyyətindədirlər. Fraqmentar nəzarət (**Şəkil 3**) tam deyildir (burada müəyyən çatışmazlıqlar vardır) və müxtəlif orqanların işçilərinin ümumi riskləri müəyyənləşdirmək qabiliyyətinə malik olmasına inamı azaldır. İxtisaslı tənzimləyicilər tərəfindən adekvat şəkildə qiymətləndirilə bilməyən və buna görə müəyyən çətinliklərlə müşayiət edilən və diversifikasiya konqlomeratına xas bir sıra digər risk qrupları da mövcuddur.

Azərbaycan bank sisteminin dövlət tənzimlənməsi Mərkəzi Bank, o cümlədən müəyyən aspektlər üzrə Maliyyə Nazirliyi, İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi, Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi, habelə icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bəzi məsələlər üzrə onların nəzarət yurisdiksiyası kəsişir və ya təkrarlanır.

Tədqiqatçının fikrincə, Mərkəzi Bank sistemi daxilində müvafiq miqyas və imkanlara malik geniş nəzarət yurisdiksiyalı (çevik qanunvericilik aktı əsasında müəyyən edilmiş) agentliyin yaradılması universal nəzarət sistemində doğru atılacaq ilk addım ola bilər.

Tədqiqatda analitik yoxlama əsasında bank nəzarətinin imkanları təhlil edilmişdir. Bankların mütəmadi olaraq analitik müayinəsinə əsaslanan bank nəzarəti, maliyyə sisteminin sabitliyi və etibarlılığının əsas faktorlarından biri kimi, ictimaiyyətin ehtiyaclarına xidmət edir.



Şəkiləki oxlar əlaqələri bildirir. İŞ – investisiya şirkətini, SŞ isə sığorta şirkətini bildirir.

Şək. 3. Maliyyə konqlomeratlarına fraqmentar nəzarət

Xüsusən böyük banklarda, o cümlədən rəqabət bazarlarında və qeyri-tənzimləyici şərtlər daxilində çalışan banklarda risklərin effektiv idarə edilməsi formallaşdırıcı prosesin olmasını tələb edir. İnkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda, xüsusən keçid dövrünü yaşayan iqtisadiyyatlarda iqtisadi sahənin qeyri-sabitliyi və bazarın məhdudluğu bankın potensial maliyyə risklərinin spektr və əhatə dairəsini nəzərəcarpacaq dərəcədə artırır. Belə şərtlər risklərin idarə edilməsini daha da mürəkkəbləşdirir və effektiv idarəetmə tələbini daha təkidlə irəli sürür. Tədqiqatçı hesab edir ki, bankda risklərin effektiv idarə edilməsinin əsas komponentləri aşağıdakılar olmalıdır:

- Bankın idarəetmə iyerarxiyasında ən yüksək səviyyədə qərar tutan, birbaşa olaraq risklərin idarə edilməsinə, yeri gəldikcə strateji xəttin və qərarların operativ həyata keçirilməsinin əlaqələndirilməsinə görə məsul olan xətti bölmə. Bu, risklərin idarə edilməsi funksiyası baxımından digər mühüm funksiyalarla bir sırada bərabər şərtlər yaradar və onu bank daxilində mühüm hesab edilən icmal və həqiqiliklə təmin edə bilər.

- Risklərin idarə edilməsinin dəqiq ifadə edilmiş strategiyası və müəyyən operativ hədəflərə nail olmaq məqsədi güdən müvafiq metodologiya. Qeyd etmək lazımdır ki, mənbəyini risk faktorları arasında qarşılıqlı əlaqələrin şərhinə fərqli yanaşma üsullarından, habelə risklərin idarə edilməsinin qeyri-sabitliyinə müxtəlif baxışlardan götürən risklərin idarə edilməsi ilə bağlı bir sıra strategiyalar mövcuddur.

- Risklərin idarə edilməsi prosesində strateji qərarların qəbul edilməsinin formalaşdırılması və əlaqələndirilməsinin tələb edilən səviyyəsinin

yaradılması. Risklərin idarə edilməsi üzrə müvafiq vəzifələr və əməliyyat səviyyəsində qərarların qəbul edilməsinin parametrləri bütün işgüzar və funksional proseslərə daxil edilməlidir. Maliyyə riskinin əsas faktorlarının parametrləri (bir qayda olaraq bank risklərinin siyasi baxımdan idarə edilməsinə uyğun olaraq müəyyənləşdirilir və əmsal və ya hədlər formasında ifadə edilir) münasib riskin göstəriciləri əsasında işgüzar sahələrə xidmət edə bilər. Məsələn, bank borcluları üçün borcun şəxsi kapitala nisbəti kredit riskinin səviyyəsini əks etdirən parametr sayılır. Hər hansı müştəri üçün risk altında olan maksimal məbləğ isə kredit riskini məhdud formada əks etdirən parametr sayılır.

- Bank tərəfindən müvafiq risk parametrlərinin kəmiyyət və keyfiyyət analizi əsasında işgüzar və portfel qərarlarının qəbul edilməsi. Bu analizin, o cümlədən riskin birləşdirilmiş profilinin analizinin aparılmasına ehtiyac maliyyə riski üzrə müxtəlif faktorların və onların balanslaşdırılması vəziyyətlərinin kompleks qarşılıqlı təsiri nəticəsində meydana gəlir. Bankın maliyyə vəziyyətinin və onun dəyişməsinin riskə göstədiyi təsir heç də həmişə üzə çıxmır və bu səbəbdən bəzi detallar mühüm əhəmiyyət daşıya bilər.

- İqtisadi, işgüzar və bazar mühitindəki dəyişikliklərin bankın risk profilinə, onun likvidliyinə, gəlirlilik və xalis balans dəyərinə təsirini imitasiya və təhlil etmək üçün kəmiyyət modelləşdirməsi metodlarını işləyib hazırlamaq lazımdır. Banklar öz söyləri ilə yaradıla bilən və ya oxşar profilli digər maliyyə qurumlarından, ixtisaslaşmış məsləhət firmaları və ya proqram məhsullarının təchizatçılarından götürülən müxtəlif kompüter modellərindən istifadə edirlər. Bu modellərin mükəmməllik dərəcəsi və analitik imkanları risklərin idarə edilməsinə bankın yanaşmasının ciddilik göstəricisi sayıla bilər.

- Risklərin idarə edilməsinə aid olan informasiyanın tam həcmdə, vaxtında və mütəmadi olaraq toplanması, o cümlədən onun saxlanması və emalı məqsədilə adekvat imkanların təmin edilməsi. Verilənlər bütün funksional və işgüzar prosesləri, o cümlədən makroiqtisadi və risklərin idarə edilməsi ilə əlaqədar olan bazar tendensiyalarını əhatə etməlidir.

Tədqiqatçı bank nəzarətini maliyyə hesabatının beynəlxalq standartlarının (MHBS) tətbiq edildiyi şərtlər daxilində təfərrüatı ilə təhlil etmişdir.

Tədqiqatçının fikrincə, Azərbaycan Mərkəzi Bankında mühüm hadisələrdən biri vergi uçotunun mühasibat uçotundan ayrılması sahəsində müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi olmuşdur. Bu tədbirlərin nəticəsində vergi məsələləri üzrə uçotun mühasibat uçotundan ayrılması ilə bağlı işlər tam şəkildə həyata keçirilmiş və nəticədə banklar maliyyə hesabatlarını MHBS tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirmək imkanı qazanmışlar.

Son illər, Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı təkcə milli sərhədlər da-

xilində deyil, eyni zamanda beynəlxalq miqyasda, o cümlədən xaricilərlə birlikdə törəmə müəssisələrin və filialların yaradılması ilə müşayiət edilir. Müəssisələr, şirkətlər, banklar arasında müxtəlif maliyyə, kommersiya, istehsal və işgüzar münasibətlərin meydana gəlməsi onların fəaliyyətləri haqqında məlumatın təqdim edilməsini tələb edir. Dünya təcrübəsinin göstərdiyi kimi, bu kimi tələblərə cavab olaraq istisnasız olaraq bütün inkişaf etmiş ölkələrdə, bu və ya digər məqamda elə bizim ölkəmizdə də konsolidə edilmiş (birləşdirilmiş) adlı maliyyə hesabatlarının spesifik formaları meydana çıxmışdır.

Bankın hazırkı fəaliyyətini və onun gələcəkdə davam etdirilməsini nəzərə almaqla maliyyə hesabatı fəaliyyətin fasiləsizliyi prinsipinə uyğun şəkildə tərtib edilməlidir. Etibarlılığı təmin etmək üçün, maliyyə hesabatlarında əksini tapan məlumatlar tam şəkildə bankın maliyyə vəziyyətini və maliyyə nəticələrini əks etdirməlidir.

Maliyyə hesabatlarının keyfiyyəti bir çox baxımdan bankın tətbiq etdiyi uçot siyasətindən asılıdır.

Tədqiqatçı təsdiq edir ki, bankın uçot siyasəti maliyyə hesabatlarına tətbiq edilən bütün uçot qaydalarına uyğun olmalıdır və aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

a) Qərarların qəbulu zamanı istifadəçilərin ehtiyacları baxımından münasib olması;

b) Etibarlılıq, belə ki, bu siyasət: bankın maliyyə və ümumi vəziyyətini dəqiq ifadə edir; təkcə hadisə və əməliyyatların hüquqi formasını deyil, eyni zamanda onların iqtisadi məzmununu da əks etdirir; neytral; hərtərəfli; istənilən mənada tam.

Dissertasiyada MHBS-ə yaxın olan hesabat formatı ilə MHBS hesabatının uyğunluğu arasında fərqlər dəqiqləşdirilir. Bununla əlaqədar olaraq, keçid zamanı banklarda meydana gələ bilən dörd çətinlik tipi seçilib fərqləndirilir.

Birinci tipə daha çox texniki xarakterli problemləri aid etmək mümkündür. Hesabatların MHBS formatına salınması qaçılmaz şəkildə onlarla birləşməyə gətirib çıxarır. Bu, mühasibatlığın uçot sahələrinin yenidən təşkili, maddi-texniki bazanın təmin edilməsi, mütəxəssislərin, o cümlədən müstəqil auditorların əməyinin ödənilməsi və sair deməkdir.

İkinci tipə aktiv və öhdəliklərin hesablanması bir elə həlledici rol oynamayan mühasibat uçotunun bəzi prinsipial aspektlərinin dəyişməsi ilə bağlı problemlər aid edilir. Hər şeydən öncə, buraya gəlir və xərclərin mühasibat uçotunda əksini tapmasında hesablama metoduna qəti keçidlə bağlı dəyişikliklər aiddir.

Üçüncü tip problemlər aktiv və öhdəliklərin həcmində nəzərəçarpan dəyişikliklərinin meydana gəlməsi ilə bağlıdır. Əsas etibarilə ehtiyatların

formalaşdırılması və bəzi aktivlərin qiymətləndirilməsi prinsiplərinin dəyişməsidir. Bu halda bankın fəaliyyəti tam şəkildə dəyişikliyə məruz qalır. Onun maliyyə vəziyyətinin maliyyə hesabatında əksini tapan göstəriciləri və hər şeydən öncə, şəxsi kapitalın həcmi nəzərəçarpan dərəcədə dəyişir.

Nəhayət, dördüncü tip problemlər – bəzi banklarda həyata keçirilən böyük həcmli əməliyyatlar və əlaqədar tərəflər haqqında informasiyanın açıqlanması ilə bağlı tələblərin gücləndirilməsi istiqamətində meydana çıxar bilər. Ayrı-ayrı hallarda bu tipli informasiyanın açıqlanması həyata keçirilən fəaliyyətin iqtisadi xarakterinin heç də tam şəffaf olmaması ilə bağlı arzu edilməz sayılır. Buraya biz MHBS üzrə hesabatın konsolidasiya xarakterini də aid edə bilərik.

Beynəlxalq ictimaiyyətin tam hüquqlu üzvü ola bilmək üçün müəssisələrə dünya miqyasında maliyyə hesabatı baxımından tətbiq edilən tələblərə uyğunlaşmaq və Azərbaycan bankları və şirkətlərini xarici investorların gözündə cəlbedici etmək lazımdır. Şübhəsiz ki, Qərb ictimaiyyətinə inteqrasiya etmək istiqamətində oyunun mövcud qaydalarına – hesabatların tərtib edilmə normalarına riayət etmək lazımdır.

Nəticə və bank nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər dissertasiya işinin sonunda verilmişdir.

Dissertasiyanın əsas nəticələri tədqiqatçının aşağıdakı elmi əsərlərində əksini tapmışdır:

1. Банковский надзор как инструментальный противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем // «İqtisadiyyat və audit», Bakı, 2009, №6, s.30-32.

2. Методический инструментальный банковского надзора на консолидированной основе // «İqtisadiyyat və həyat», Bakı, 2009, №8, s.53-55.

3. Инструментальный противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем // «İqtisadiyyat və audit», Bakı, 2009, №9, s.42-45.

4. Банковский надзор в Азербайджане // «Böhrandan sonrakı iqtisadiyyatda maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasında şəffaflığın rolu» mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfrans. Bakı, 2009, s.428-431.

5. Банковский надзор в Азербайджане // «Вестник профессионального бухгалтера», Самара, 2010, №1-3, стр.105-107.

6. Применение международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) в банковской практике // «Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri» mövzusunda respublika elmi-praktik konfransı. Bakı, 2010, s.661-663.

7. Пути повышения эффективности банковского надзора // «Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Azərbaycan Dövlət İqtisad Univer-

siteti. İqtisad Elmləri: Nəzəriyyə və Praktika» rüblük nəzəri və elmi-praktiki jurnal, Bakı, 2011, №4, s.256-263.

8. Теоретические подходы к организации банковского надзора в условиях рыночной экономики // «Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun Elmi Əsərləri», Bakı, 2012, №1, s.157-163.

9. Повышение эффективности банковского надзора на основе применения международных стандартов финансовой отчетности // «Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası – İqtisadiyyat seriyası», Bakı, 2012, №4, s.229-235



АБДУЛЛАЕВ О.А.
Современная система банковского надзора
и пути его совершенствования
РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трех разделов, заключения и предложений, перечня использованной литературы. По объему состоит из 162 страничного текста, а также 19 картинок и 5 таблиц.

Во введении обоснована актуальность темы, определены уровень исследования проблемы, цели и задачи исследования, теоретико-методологические основы, отмечена ее информационная база, научная новизна и практическая значимость.

В первом разделе диссертационной работы, называемой «Формирование системы банковского надзора в условиях рыночной экономики», разъясняется содержание банковского контроля, исследуется роль надзора в стабильном сохранении банковской системы, изучается существующее положение необходимой нормативно-правовой базы. Наряду с этим изучается передовой опыт иностранных государств в организации и усовершенствовании системы банковского надзора.

Во втором разделе под названием «Обоснование необходимости усовершенствования банковского надзора» анализируется на реальных фактах и в цифрах роль и значимость банковского надзора при реорганизации и специализации банков, обосновываются принципы использования методических средств банковского надзора. В этом разделе обосновывается эффективность и показывается на фактах использование банковского надзора как метода противодействия против легализации денег, полученных преступным путем.

Третий раздел работы называется «Основные направления усовершенствования банковского надзора» и в этом разделе излагаются мысли об организации универсальной системы банковского надзора, повышении его эффективности путем аналитического анализа и системного подхода, превосходстве использования международных стандартов финансовой отчетности и указываются направления.

В конце диссертационной работы обосновываются проведенные изыскания в связи с анализируемой проблемой и итог исследований, даются рекомендации.

К работе был приложен акт применения об одобрении и практическом использовании итогов проведенной исследовательской работы.



O.A.ABDULLAYEV

**Modern banking supervisory system and its improvement methods
SUMMARY**

Theses consists of an introduction, three chapters, outcome and proposals, as well as bibliography. Volume of the theses consists of 162 pages of text, 19 photos and 5 tables.

Relevance of the topic has been justified, research level of the problem has been evaluated, objectives and aims, theoretical-methodological rationale of the research work have been identified, database, scientific novelty and practical importance have been underlined in the Introduction.

The first chapter entitled "Establishment of banking supervisory system in market economy" clarifies notion of banking supervision, investigates role of banking system in ensuring stability, explores the current state of legislative base for this cause.

The second chapter entitled "Justification of necessity for improved banking supervisory" comprehensively analyzes the role and significance of bank control during reorganization and specialization of banks based on real facts and figures, justifies principles of usage of methodic means of bank control. This chapter justifies and indicates with facts efficiency of bank control against laundering of the proceeds from crime.

The third chapter entitled "Major methods of improving banking supervisory"

shares views and identifies methods on organization of universal banking supervisory system, increasing its efficiency through analysis and systematic approach, and advantages of using international financial reporting standards.

At the end of the theses research topic and outcome of the researches have been justified, convincing proposals and recommendations have been put forward.

Implication act on the appreciation of the outcome of the theses in bank system and its practical application has been added to the theses.



Kağız formatı (210x297) ¼
Kağız №1, uçot cap vərəqi 1,0 ç.v.
sifariş № 023, tiraj 100

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin mətbəəsi

Rezoqrafiya üsulu ilə cap olunmuşdur
Gəncə şəhəri, Ozan küçəsi, 102

**МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
АГРАРНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

АБДУЛЛАЕВ ОРХАН АДиль ОГЛЫ

**СОВРЕМЕННАЯ СИСТЕМА БАНКОВСКОГО НАДЗОРА
И ПУТИ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ**

5308.01 – «Общая экономика»

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени
доктора философии по экономике

ГЯНДЖА - 2014